

LIETUVIŲ KALBOS INSTITUTAS

UŽUOVĖJOS:
APIE KALBĄ IR KITAS BAIMES
JAUNŲJŲ TYRĖJŲ STOVYKLA

**Pranešimų tezės
2012 m. rugsėjo 13–16 d.**

Vilnius 2012

TURINYS

Sudarė ir spaudai parengė

GAIDIENĖ ANŽELIKA

MIKELIONYTĖ RITA

ŠEŠKEVIČIŪTĖ GINTARĖ

ŠIANDIENINIAI KALBOS IŠŠŪKIAI	5
ZABARSKAITĖ JOLANTA	5
Žodžiai ir žmonės: lietuvių kalbos semantikos diagnozė ir/ar interpretacija	
STUNŽINAS ROBERTAS	5
Liaudies terminija ir kalbos pasaulėvaizdis	
MARCINKEVIČIUS ANDRIUS	6
Modernių kalbinių technologijų proveržis Lietuvoje. Ar tai realu?	
KITOKS ŽVILGSNIS Į VARDYNĄ	9
ADAMONYTĖ VERONIKA	9
Vardyno tyrimų ryšys su mokslu ir visuomene	
TAMULAITIENĖ DOVILĖ	10
Keletas pasvarstymų apie vardyno (ir ne tik) tyrimus	
KALBA LAIKE IR ERDVĖJE	11
OHMAN JONAS	11
Lietuvos modernųjų naratyvą beformuojant	
STRAKAUSKAITĖ NIJOLĖ	12
Lietuvių kalba ir tapatybės problema Kuršių nerijoje XVI–XX a.	
ŽALTAUSKAITĖ VILMA	13
Lietuvių kalba Romos katalikų dvasininko kasdienybėje XIX a. pab.–XX a. pr.	
FILOSOFINĖS ATODANGOS	15
KORŠUNOVAS ERVINAS	15
Lietuviškoji chimera ir jos baimė	

DUSEVIČIUS VIDAS	17
Žodžio-vardo magija ir bolševikų revoliucija	
TULEIKYTĖ JULIJA	19
Ranka (ne)pasiekiamas Kitas takiojoje modernybėje	
KALBOS GALIMYBĖS IR RIBOS	21
VAICEKAUSKIENĖ LORETA	21
Kalbos sampratos šiuolaikinėje kalbotyroje: nėra ko bijoti, yra ką veikti	
ČIČIRKAITĖ RAMUNĖ	22
Ar turime baimintis žurnalistų tarties pokyčių?	
TAMAŠEVIČIUS GIEDRIUS	24
Nenorminės kalbos kontrabandininkai: televizijos žvaigždžių sociolingvistinės kompetencijos tyrimas	
ČEKUOLYTĖ AURELIJA	25
Rusų kalbos ir anglų kalbos socialinė vertė Vilniaus jaunimo kalboje	
BALTISTIKOS AKTUALUMAS IR NEIŠSEMIAMUMAS	27
BALSYS RIMANTAS	27
Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai: vertimų ir vertinimų problemos	
KALBOS IR LITEARŪROS SAŠAJOS	28
NASTOPKA KĘSTUTIS	28
Semiotika ir kalbotyra	
CIBARAUSKĖ VIRGINIJA	29
Kultūrinė atmintis kaip problema: XX a. pabaigos lietuvių poezijos ypatumai	
GAILIŪTĖ GABRIELĖ	30
Nenorminės kalbos baimė: pastabos iš grožinės literatūros vertimo patirties	

ŠIANDIENINIAI KALBOS IŠŠŪKIAI

ZABARSKAITĖ JOLANTA

Lietuvių kalbos institutas

Žodžiai ir žmonės: lietuvių kalbos semantikos diagnozė ir/ar interpretacija

Pranešime pristatomos teorinės prielaidos ir moksliniai faktai, pagrindžiantys prielaidą, kad didžiojo *Lietuvių kalbos žodyno* leksikografiniai straipsniai yra ypatingai sukurtas kolektyvinis diskursas, kuriame atsispindi XX a. pirmosios pusės lietuvių pasaulėjauta ir pasaulėžiūra.

Lietuvių kalbos žodyną galima naudoti kaip objektą kalbinės bendruomenės verčių sistemos tyrimams. Naujas požiūris į leksikografinį straipsnį, aprašytų žodžių reikšmių interpretacija, iliustracinių sakinių vertinimas atskleidžia netikėtą, o kartais ir šokiruojančią informaciją.

STUNŽINAS ROBERTAS

Lietuvių kalbos institutas

Liaudies terminija ir kalbos pasaulėvaizdis

Šiame pranešime analizuojama, kaip metaforiniai statybos liaudies terminai atskleidžia lietuvių kalbos pasaulėvaizdį. Statybos liaudies terminijoje metaforinių terminų yra nemažai. Metaforiškai įvardijami pastatai, konstrukcijos, šildymo įtaisiniai ir įrankiai, pvz.: *pirtis* „maudymosi trobesys“ – „trobelė“; *padas* „kojos pėdos apačia“ – „grindinys“; *kakta* „veido dalis“ – „krosnies priekio viršutinė dalis“; *žandas* „veido dalis nuo nosies iki ausies“ – „šoninė kirvio dalis,

pusė“: Metaforinės nominacijos pagrindu imamas daiktų panašumas, užimama vieta ar kitokios loginės sąsajos.

Metaforinė statybos sąvokų nominacija atskleidžia savitą jų struktūrą. Didžioji metaforinės terminijos dalis yra antropomorfinė – sąvokos dažniausiai įvardijamos pagal asociacijas su žmogaus kūno dalimis ir buities daiktais. Nemaža metaforinės terminijos dalis yra zoomorfinė – statybos sąvokos neretai įvardijamos gyvūnijos ar augalijos pasaulio daiktų vardais. Statybos metaforos yra ne tik gyvosios lietuvių kalbos ypatybė. Nemaža metaforų dalis yra universalios ir būdingos kitoms kalboms.

Metaforinės terminijos nagrinėjimas atskleidžia, kad gyvojoje lietuvių kalboje specialiųjų sąvokų klasifikavimas yra sudėtingas ir grindžiamas pagal įvairius pasaulio elementų ryšius.

MARCINKEVIČIUS ANDRIUS
„Tilde IT“

Modernių kalbinių technologijų proveržis Lietuvoje. Ar tai realu?

UAB „Tilde informacinės technologijos“ („Tilde IT“) – dvidešimtus metus Baltijos šalyse veikiančios įmonių grupės „Tilde“ padalinys Lietuvoje. Pagrindinė „Tilde IT“ veikla yra programinės įrangos lokalizavimas, techninės dokumentacijos vertimas, lietuvių kalbos palaikymo programinės įrangos kūrimas.

„Tilde IT“, Lietuvių kalbos institutas ir UAB CID Baltic siekia sukurti *Lietuvių kalbos žodžių lingvistinio semantinio tinklo duomenų bazę*. Tai bus lingvistinis semantinis ryšių tinklas, vaizduojantis ir atpažįstantis žodžių, o ne dokumentų ar atskirų objektų ryšius. Šio semantinio tinklo paskirtis – nurodyti, kokie žodžiai tarpusavyje susiję prasminiu ryšiu, pavyzdžiui, tinklas žodį *stalas* susies su žodžiais *staliukas*, *baldas* ir t. t. Taip pat bus įtraukti *stalo* požymiai: *medinis*, *stiklinis*, *mažas*, *raudonmedžio*, *qžuolinis* ir t. t. Sukurtas semantinis

tinklas, kurio pagrindas – sinonimai, antonimai ir įvairios asociacijos, bus nehierarchinis ir tuo iš esmės skirsis nuo ontologijų tinklo. Toks ryšių tarp žodžių tinklas didins mašininio vertimo kokybę, gerins paieškos sistemų darbą ir galės būti naudojamas daugelyje kitų informacijos valdymo sričių.

Šiuo metu „Tilde IT“ sukurtas *statistinis mašininio vertimo įrankis* yra geriausias Lietuvos rinkoje. Jis pritaikytas lietuvių–anglų, anglų–lietuvių, latvių–anglų ir anglų–latvių kalbų deriniams. Taip pat galima naudoti taisyklėmis pagrįstą *mašininę vertyklę*, skirtą versti iš latvių į rusų kalbą. „Tilde“ vertyklę galima naudoti internete (<http://www.tilde.lt/internetine-vertykle>). Ji integruota į „Tildės Biuro“ programinę įrangą arba siūloma kaip programa mobiliesiems įrenginiams. Mašininio vertimo įrankiai, įskaitant „Tilde“ vertyklę, neskirti galutiniams ir tobuliems vertimams atlikti. Jų paskirtis – padėti suprasti bendrą užsienio kalbos teksto prasmę.

Šiuo metu sukurtos ir internete prieinamos mašininio vertimo sistemos grindžiamos dviem vertimo metodais – taisyklių arba statistiniu. Pirmuoju būdu tekstai analizuojami naudojant specialiuosius algoritmus, o taikant statistinį metodą remiamasi analogiškais tekštais, išverstais į užsienio kalbą. Kuo daugiau dvikalbių tekstų surinkta, tuo statistinis vertimas yra sklandesnis ir kokybiškesnis. Mašininio vertimo kūrėjai tekstų dažniausiai ieško internete. Tačiau nepopuliarių pasaulyje kalbų (tarp jų ir lietuvių) tekstų, išverstų į anglų kalbą, yra kur kas mažiau nei, pavyzdžiui, verstų iš ispanų ar vokiečių kalbų. Todėl vartotojų neturėtų stebinti, kad mašininio vertimo sistema, sukurta remiantis statistiniu metodu, iš ispanų kalbos verčia kur kas kokybiškiau nei iš lietuvių. „Tilde IT“ tyrėjai toliau tobulina mašininį vertimą ir didina jo potencialą.

„Tilde IT“ sėkmingai įgyvendino projektą „Integruojamojo gramatikos tikrintuvo prototipo projektas“ (<http://www.tilde.lt/kalbines-technologijos/kalbos-tikrinimo-priemones/gramatikos-tikrintuvas>). Pagrindinė *gramatikos tikrintuvo* funkcija yra išsamus kalbos sintaksinio, morfologinio ir leksinio taisyklingumo tikrinimas.

Šiuo metu tiek Lietuvos, tiek užsienio rinkose naudojami *rašybos tikrintuvai*, kurie remiasi duomenų bazėje esančiais žodynais ir pagal

juos tikrina žodžių formų vartoseną ar didžiųjų ir mažųjų raidžių rašybą. Taip panaudojama tik nedidelė *gramatikos tikrintuvo* funkcijų dalis. Integruojamas *gramatikos tikrintuvas* analizuos sakinių struktūrą, aptiks nemažai leksikos klaidų, pastebės praleistus ar nereikalingus kablelius, kitus skyrybos ženklus. Labai svarbu, kad *gramatikos tikrintuvas* bus suderinamas ne tik su „Microsoft Office“ programomis, bet ir su atvirojo kodo programa „Open Office“. Taip pat jis veiks internete.

„Tilde IT“, teikdama programinės įrangos kūrimo paslaugas, per paskutinius ketverius metus vykdė 7 projektus, per kuriuos atliko Mokslinių tyrimų ir technologinės plėtros (MTTP) veiklas. Buvo sukurti inovatyvūs sprendimai, taikant naujausias technologijas ir metodus.

Dirbti su lietuvių kalba kompiuterinėje erdvėje yra tikrai nemenkas iššūkis. Iš META-NORD projekto atliktų tyrimų rezultatų matyti, kad lietuvių kalbos technologijos ir įrankiai yra priskirtini ketvirtajai, žemiausiajai grupei. Šiai grupei priskiriamos kalbos, kurių kalbos technologijos ir įrankiai įvertinti nuo „blogai“ iki „prastai“. Tai reiškia, kad esami įrankiai yra nebaigti programuoti arba (ir) suprogramuoti naudojant senas technologijas, arba (ir) naudoja senus, nebenaudojamus išteklių formatus ir pan. Kalbos ištekliai taip pat dažnai nėra baigti kurti. Jie kuriami naudojant pasenusius standartus ar neturinys skaitmeninio formato.

2010 m. buvo patvirtinta priemonė „Lietuvių kalba informacinėje visuomenėje“. Šiai priemonei įgyvendinti numatytas finansavimas yra beveik 40 mln. litų. Priemonės tikslas – taikant šiuolaikines informacines ir ryšių technologijas (IRT), kurti sprendimus, padedančius išsaugoti lietuvių kalbą visose viešojo valstybės gyvenimo srityse, ir sudaryti galimybę visiems norintiesiems nemokamai, lengvai ir patogiai jais naudotis.

Sėkmingai įgyvendinus planuojamus projektus, bus sukurti vertingi kalbos įrankiai, sukurti ar suskaitmeninti naudingi kalbos ir raštijos ištekliai, kuriamos mašininio vertimo, semantinės, balso technologijos, edukacinės priemonės, šriftai, lokalizuojama programinė įranga. Reikia tikėtis, kad jau po trejų metų bus galima išmėginti ir sėkmingai taikyti šių projektų rezultatus kasdieninėje kompiuterinėje erdvėje.

KITOKS ŽVILGSNIS Į VARDYNĄ

ADAMONYTĖ VERONIKA

Lietuvių kalbos institutas

Vardyno tyrimų ryšys su mokslu ir visuomene

Pranešime bus svarstoma, kaip galima pasinaudoti onomastikos medžiaga bei tyrinėjimais tarpdisciplininuose tyrimuose. Onomastikos, arba vardyno, tyrimų objektas – tikriniai žodžiai, kuriems tirti taikomi specifiniai metodai, dažnai besiskiriantys nuo bendrinių žodžių tyrimo būdų – kiek kitaip interpretuojama jų daryba, diskusijas kelia tikrinių žodžių semantikos samprata.

Didžiulė vardyno tyrimų perspektyva atsiveria dėl mokslininkų ir visuomenės entuziastų surinktos gausios vardyno medžiagos, saugomos Lietuvių kalbos instituto Vardyno skyriaus fonduose.

Onomastikos duomenimis dažnai naudojasi įvairių sričių mokslininkai – visų pirma duomenys svarbūs kalbininkams, ypač kalbos istorikams – dėl užfiksuotų, užkonservuotų kalbos reiškinių, archaizmų, menančių ide. prokalbės laikus. Vietovardžių tyrimai taip pat susiję ir su geografija – tyrėjai negali išsiversti be jų parengtų žemėlapių. Kadangi daugelis asmenvardžių ir vietovardžių yra senų laikų paveldas, juos tiriant, aiškinant kilmę, darybą labai svarbi istorikų pagalba, jų publikuojami istorijos šaltiniai. Vadinasi, geriausi rezultatai pasiekiami bendradarbiaujant ir besidalinant.

Vardyno medžiaga, tam tikros vietovardžių, asmenvardžių formos yra itin svarbios visuomenei, nes asmenų ir vietų įvardijimas yra susijęs su jos tapatybe – supusia aplinka, žmonėmis, kurie buvo prieš juos, taip išlaikomas ryšys su savo kalba, praeitimi, šeima.

Ypač svarbu, kad turima vardyno medžiaga ir su ja dirbančių mokslininkų darbai tiesiogiai pasitarnautų visuomenei ir mokslui – įvairiose duomenų bazėse skelbiami paribio vietovardžiai, geoinformacinėje duomenų bazėje pateikiami ne tik prieškariu ir šiuo metu užfiksuoti vietovardžiai, bet ir kalbininkų interpretacijos jų darybos, kilmės temomis.

Keletas pasvarstymų apie vardyno (ir ne tik) tyrimus

Kiekvienos kalbos didelę leksikos dalį sudaro tikriniai žodžiai, arba *vardynas*. Tikrinius vardus tirianti onomastika paprastai yra laikoma lingvistine disciplina, nes jos nagrinėjimo objektas visų pirma yra **žodžiai**, veikiami kalbos dėsnų. Tačiau vardynas glaudžiau negu kitos leksikos dalys yra susijęs su ekstralingvistiniais faktoriais, t. y. jų atsiradimas, funkcionavimas ir kt. labiau priklauso nuo istorinių, socialinių, geografinių, etnografinių ir kitų nekalbinių aplinkybių. Taigi onomastika tam tikra prasme išeina ir už kalbos ribų.

Tikriniai žodžiai kasdien yra labai arti žmogaus, funkcionuoja kaip jo savasties, socialinio gyvenimo neatskiriama dalis, kaip visos tautos kultūros, istorijos atspindys bei pan. Dėl šių priežasčių kai kurie su *vardynu* susiję klausimai bei kalbininkų (ir kitų specialistų) sprendimai yra itin aktualūs visuomenei bei sulaukia nemažai dėmesio.

Pranešime bandoma trumpai apžvelgti kelias visuomenės ir kalbininkų požiūrio sankirtas dėl *vardyno* klausimų, aptarti jų priežastis, problemškumą.

Aptariami šie aspektai:

1. Vietovardžių norminimas: fonetika ir kirčiavimas. Pagrindiniai principai ir problemos. Riba tarp normos ir autentiškumo.
2. Moterų pavardės. Visuomenės emocijų ir mokslo sankirtos. Žiniasklaidos vaidmuo.
3. Užsieniečių vardų, pavardžių rašymas bei tarimas žiniasklaidos priemonėse. Bendrų kriterijų paieškos.
4. Pavardžių lietuvinimas. Senos idėjos aktualumas šiandien. Kur slėpi problemškumas?
5. Užsieniečių vardų, pavardžių rašymas dokumentuose. Kalbos – politikos – visuomenės – <...> problema.

Kviečiama diskutuoti, kokios aptariamųjų problemų sprendimo perspektyvos, ką būtų galima padaryti ieškant pozicijų *aukso vidurio* bei koks galėtų būti jaunųjų tyrėjų įnašas.

OHMAN JONAS

Žurnalistas, vertėjas, dokumentinių filmų kūrėjas

Lietuvos modernųjį naratyvą beformuojant

Lietuva atsiranda Europos žemėlapyje, pasaulio politikos, geografijos, kultūros ir t. t. sąmonėje po Pirmojo pasaulinio karo. Nuo tų laikų šalis, kartu su politinėmis ir kitomis pastangomis, bando formuoti ir pristatyti savo esmę, tokiu būdu parodydama savo vietą pasaulyje, savo charakterį tarp kitų šalių. Sąmoningai ir nesąmoningai prasideda bandymai formuoti **šalies modernųjį naratyvą**.

Ši užduotis Lietuvos atveju dvidešimto amžiaus kontekste labai nelengva. Tai lemia rimti išoriniai ir geopolitiniai trukdžiai. Vėlesniu laikotarpiu, šaliai atsidūrus tarp įvairių sunkiai apčiuopiamų ilgalaikės įtakos jėgų, kurios veikia ne tik tiesiogine, t. y. fizine prasme, pamažu iš vidaus keitėsi suvokimas apie šalies esmę ir raidą.

Naratyvo formavimo, anot pranešėjo, čia nereikia suprasti paviršutiniškai, tik kaip propagandą ar indoktrinaciją. Subrendusios ar bręstančios šalies naratyvo formavimesi neišvengiama problemų, bet nepaisant to, naratyvas stengiasi palaikyti savo kūrybines ištakas, t. y. šalies formavimosi pagrindinius šaltinius. Tai ne tik teigiamų bruožų ir įvykių pristatymas, bet ir sudėtingų ir dviprasmiškų elementų bei procesų inkorporavimas į šalies pasakojimą, ar sągą, savo ruožtu turinčią dar gilesnes šaknis.

Pamažu tampa visiškai įmanoma suformuluoti bei tinkamai pristatyti Lietuvos kaip modernios valstybės naratyvą.

Pranešime bus kalbama, kaip ir kodėl dirbama su šita užduotimi ir kaip bandoma išspręsti atsirandančius iššūkius. Pranešimas iliustruojamas filmo ištraukomis, skaidrėmis, ištraukų skaitymais.

Lietuvių kalba ir tapatybės problema Kuršių nerijoje XVI–XX a.

1. XIX a. antroje pusėje išaugusį Rytų Prūsijos inteligentijos susidomėjimą, kurį nemaža dalimi lėmė filologijos ir etnoarcheologijos populiarumas, Prūsijos Lietuvos etnokultūrinio paveldu ryškiai atspindi teisininko, literato ir vertėjo Ludwigo Passargės (1825–1912 m.) darbai. Jo straipsniuose, ypač leidinyje *Aus Baltischen Landen. Studien und Bilder von Louis Pasarge* (Glogau, 1878), nemažai vietos skirta kelionių įspūdžiams palei Kuršių marias ir Kuršių nerijos lituanistinio pėdsako išryškiniui, akcentuojant čia praktikuotų lietuvių ir latvių kalbų giminingumą, etninės tradicijos savitumą, taip pat asimiliacijos procesų, kurie čia ypač paspartėjo XIX a. paskutiniame ketvirtyje, grėsmę, užaštrinusią nerijos gyventojų tapatybės problemą.

2. Europos kontekste tiesioginė kalbos ir identiteto sąsaja išryškėjo jau XVIII a. Ją akcentavo prancūzų filosofas Etienne Bonnot de Condillac, pabrėždamas, jog kiekviena kalba išreiškia ja kalbančių žmonių charakterį. Svarbus šuolis kalbos ir politinių intencijų (nacionalizmo epochos projekcijos į tautinių valstybių kūrimą) interferencijos fone buvo lyginamosios indoeuropiečių filologijos susiformavimas. Šios krypties tyrimų objektu tapo ir lietuvių kalba artima sanskritui savo archajiškumu, o tiksliniai moksliniai lietuvių, latvių ir prūsų kalbų kaip lyginamosios kalbotyros objekto tyrimai, susiję su Sanskrito katedros įkūrimu Kenigesbergo universitete, pakviečiant 1880 m. vadovauti šiai katedrai perspektyvų lyginamosios kalbotyros specialistą A. Bezzenbergerį, kuris 40 vasarų praleido Kuršių nerijoje. Unikali nerijos etninė situacija (kuršininkų, lietuvių, vokiečių kalbų gyvavimas vienu metu), savita etnografinė tradicija, turtinga archeologinė medžiaga buvo palanki dirva A. Bezzenbergerio mokslinių interesų realizavimu: 1889 m. išleista mokslinė studija *Kurische Nehrung und Ihre Bewohner* (Kuršių nerija ir jos gyventojai), kurioje

analizuota geologinė Kuršių nerijos sandara, jos istorinė raida XII–XIX a., žvejų kaimų kova su pustomo smėlio stichija ir nerijos kopų apželdinimo problemos, archeologinių tyrimų duomenys ir etnolinguistinė Kuršių nerijos raidos analizė. Ši studija iki šiol neprarado aktualumo vien todėl, kad per šimtmetį bet kuris etninis sociumas pakinta, o Kuršių nerijos etninis pasaulis Antrojo pasaulinio karo pabaigoje buvo visiškai sunaikintas. Atsižvelgiant į šias aplinkybes, A. Bezzenbergerio studija yra svarbus orientyras ne tik išsaugant Kuršių nerijos istorinį-etninį įvaizdį, bet ir analizuojant kuršininkų identiteto problemą.

3. Itin aštriai Kuršių nerijos gyventojai susidūrė su apsisprendimo problema tapatybės kontekste Klaipėdos kraštą valdant Lietuvai 1923–1939 m. Ilgaamžė priklausomybės vokiškos valstybės dariniams tradicija, ypač Vokietijos imperijos laikotarpiu eskaluoto valstybinio patriotizmo poveikis ir Lietuvos politikos Klaipėdos krašte probleminiai aspektai, lėmė komplikotą vietos gyventojų tapatybės formą.

ŽALTAUSKAITĖ VILMA
Lietuvos istorijos institutas

Lietuvių kalba Romos katalikų dvasininko kasdienybėje XIX a. pab.–XX a. pr.

Tyrimo tikslas – analizuoti ir komentuoti lietuvių kalbos vartojimo erdvės kaitą tarp Romos katalikų dvasininkų vadinamajame Šiaurės Vakarų krašte (Žemaičių (Telšių)¹ ir Vilniaus vyskupijose. Tyrime dėmesys skiriamas į dvasininkų rengimo įstaigas – *seminarijas* bei aukštąją teologinę mokyklą – imperatoriškąją Romos katalikų dvasinę *akademiją* Sankt Peterburge (1842–1918 m.).

¹ Dvigubas – Žemaičių (Telšių) – vyskupijos (ir seminarijos) pavadinimas buvo įteisintas 1847 m. Apaštalo Sosto ir Rusijos susitarime. 1865 m. seminariją iš Varnių perkėlus į Kauną, jos pavadinimas nepasikeitė.

Būtent dvasininkų rengimo įstaigose XIX a. paskutiniais dešimtmečiais formavosi ir pasireiškė pozityvus dalies besimokančiųjų apsisprendimas modernaus etnolingvistinio lietuvių nacionalizmo atžvilgiu, formavosi konfesinė lietuvių tautinio judėjimo srovė, kuriai kalba buvo vienas esminių tautiškumo sandų.

Etniniu požiūriu nehomogeniškoje *akademijoje* Sankt Peterburge² paskutiniais XIX a. dešimtmečiais studijavo, dėstė ne tik Katalikų Bažnyčiai, bet ir moderniosios Lietuvos (taip pat Baltarusijos, Latvijos, Lenkijos, Ukrainos) kūrimosi kontekste reikšmingos kultūrai asmenybės (P. P. Būčys, Al. Dambrauskas (A. Jakštas), R. Jalbžkovskis, P. Januševičius, K. Jaunius, S. Maciejjevičius, J. Mačiulis (Maironis), J. Matulaitis, K. Paltarokas, T. Skalskis, J. Skvireckas, K. Šaulys, F. Trasunsas ir kt.).

Šiose įstaigose imtos plėsti lietuvių kalbos (greta lenkų, lotynų, rusų kalbų) vartojimo ribos, ji imta vartoti ir viešajame gyvenime. Kaip vyko šis procesas, kaip jis fiksuojamas egodokumentiniuose šaltiniuose (dvasininkų dienoraščiuose, laiškuose, atsiminimuose) savitai atskleidžiančiuose besimokančiųjų kasdienybę? Siekiama parodyti, kad lietuvių kalbos vartojimas nebuvo savaime suprantamu pasirinkimu XIX a. pab.–XX a. pr. dvasininkui Lietuvoje (o ir visuomenei), kad būta ir kitų kultūrinių pasirinkimų ir laikysenų. Diskutuojame dėl pozityvaus lietuvių valdžios išskyrimo politikoje XIX a. pab. vadinamajame Šiaurės Vakarų krašte³ ir vienareikšmiškai nemanome, kad valdžios priemonės, kuriomis buvo varžoma lenkų kultūros raiška minėtame krašte (pvz., dvasininkų rengimo įstaigose), sąlygojo platesnes galimybes ir erdves lietuvių kalbai ir jos vartotojams.

² Nuo 1842 m., kai akademija iš Vilniaus buvo perkelta į Sankt Peterburgą, iki 1918 m., joje išsilavinimo siekė visų Rusijos imperijos ribose veikusių katalikiškų vyskupijų (o nuo 1867 m. ir Lenkijos Karalystės vyskupijų) atstovai. Po 1867 m. akademija – vienintelė aukštoji teologinė mokykla Rusijos imperijoje.

³ Pavyzdžiui, L. Briedžio publikacija 2012 05 03 *Delfi* (<http://delfi.lt/news/daily/lithuania/lbriedis-ir-rusu-ir-vokieciu-okupantai-vilniuje-privilegijavo-lietuvius>).

FILOSOFINĖS ATODANGOS

KORŠUNOVAS ERVINAS

Vytauto Didžiojo universitetas

Lietuviškoji chimera ir jos baimė

Nors lietuviškasis tautinis-pagoniškas projektas yra kaimyninių kultūrų nulemtas, vis dėlto verta atsigręžti į mūsų vadinamąją pagonišką tapatybę, siekiant ten atrasti kai kuriuos esminius archetipus (užuovėjas) apie mūsų baimes, kalbą, sąmonės bei istorijos formavimą(si). Šis judesys toli gražu nėra naujas, tačiau neišsemiamas. Gaila, kad šio uždavinio filosofai dabar gėdinasi, perleisdami jį kitiems mokslams ar politikuojančioms etnospecialistams.

Arčiausiai lietuviškų šaknų darbavosi mūsų poetai, tačiau išskirtinio dėmesio nusipelno būtent Sigitas Geda. Jo ankstyvosios eilės visiškai priartėjo prie giliausių mūsų genties klodų, tačiau nei jis pats, nei kiti nepasinaudojo jo įžvalgomis, laikydami jas lakios vaizduotės padariniu. Lietuvos etnologai bei Lietuvos sąjūdžio ideologai pasirinko kito poeto viziją, būtent Justino Marcinkevičiaus *mindauginės* Lietuvos paveikslą, pagal kurį Lietuva suprantama kaip politinis didžios asmenybės projektas. Jame yra nemažai racijos, bet jis jau yra išimtinai feodalinės Europos arba net totalitaristinio XX a. pamokų padiktuotas. Kitaip yra su Sigito Gedos vizija, kuri dabar yra nustumta į užmarštį, tačiau yra žymiai gilesnė, talentingesnė bei, nevenkime šio apibūdinimo, postmoderni.

Sigitas Geda buvo tas, kuris įminė Lietuvos paslaptį, etnonimo esmę bei charakterį. Reikėjo tik visai nedaug, menko religijotyrinio apibendrinimo, idant būtų paskelbta tai, kas sudaro pagrindines etnogenezės gaires. Pranešėjas pasižada įvardinti tai, kas sudaro lietuviybės esmę ir tai, kas, deja, ilgus šimtmečius buvo tabu. Daugelis nujaučia tai, bet nesiryžta papasakoti. Ir tam yra savų priežasčių –

Lietuva yra kultinė sąvoka, kuria disponavo žyniai ir kunigaikščiai. Pastarieji, beje, buvo tie, kurie ją pirmieji ėmė sekuliarizuoti, tam tikra prasme paversdami tuo, ką mes žinome iš Marcinkevičiaus pjesių. Čia galima užsiminti apie Mindaugą ir jo politinės pagonybės projektą.

Taigi lietuviai yra pagoniško kulto dalyviai, lietuviybė – Lietuvos kultas ir jo pasekmės. Iš esmės lietuvių nebeliko XIV–XVI a., kai galutinai įsitvirtino krikščionybė. Dirbtinis nacionalinis XIX–XX a. projektas tikintis kalboje atgaivinti tautinę savastį yra gražus savęs apgaudinėjimas. Tačiau išsaugota kalba leidžia mums prisiminti didžiąją mūsų tautos traumą, kuri glūdi mūsų sąmonėje, mūsų žiauriuose pasakose bei dainose. Perėjimas nuo pagonybės į krikščionybę lietuviams buvo be galo trauminis įvykis, daug skausmingesnis nei prūsų kova ir pralaimėjimas, kuriuos vaizdavo mūsų tarybiniai poetai. Mūsų žaizda daug gilesnė už pasaulinių karų ir pokarių randus. Sovietiniai ir postsovietiniai „politrukai“ išstumia giliausią traumą, kompensuodami pamatinį apmaudą kalbomis apie jaunųjų partizanų kovas ir kančias... Tautos sąmonė gydoma lengvais raminaisiais, nes visiško skausmo reikalaujančios operacijos kolektyvinis organizmas tiesiog nepakeltų...

Tačiau mokslo žinios, poezija ir atsargi kalbos „akupunktūra“ gali žadinti paralyžiuotą Lietuvos kūną. Kalbu ne apie tą nugalėjusį Sąjūdžio projektą, kurį mes dabar vadiname nacionaliniu. Kalbėti reikia apie tas praamžes tautos traumas, kurios užkoduotos mūsų tautosakoje. Lietuviškųjų sagų trupiniai turi būti studijuojami kaip Talmudas. Visose švietimo lygiuose: nuo darželio iki aukštosios mokyklos. Šį darbą dar reikia nuveikti, jis dar nėra nepradėtas. Tyrimai jau yra, trūksta švietimo.

Pranešėjas žada eksplikuoti savo etnogenezės teoriją tautosakos pavyzdžiais. Sutartinės – lietuviško kulto dainos, kuriose atrandame „chimerą“; pasaka „Eglė – žalčių karalienė“ – religinės reformos/traumos paliudijimas bei baimės užuovėja.

Žodžio-vardo magija ir bolševikų revoliucija

Imiaslavije (gr. *onomatodoksija*, rus. *имяславие*), kaip tam tikra rusiškos minties kryptis, atsirado XX a. pradžioje. Be abejo, *imiaslavije* – sudėtinė rytų krikščionybės tradicijos dalis. Galima prisiminti Dionisijaus Areopagito (Pseudo-Dionisijaus) veikalą *Apie dieviškuosius vardus* (parašytas tarp 485 ir 515 m.), taip pat ir 1351 m. Bizantijos susirinkime skelbtus Grigorijaus Palamo teiginius apie Dievo vardus kaip Dieviškąją energiją. Šiuo atveju mus domina ne rytų krikščionybės tradicijos analizė, bet *onomatodoksijos* įsitvirtinimas konkrečioje rusų kultūros situacijoje. Ar tikrai susiduriame su kultūrinium istoriniu paradoksu? Juk Rusijoje laimėjo materialistinės, su Marksu siejamos idėjos. Ir staiga, atrodytų tuometinei situacijai tokia tolima (tiek istoriškai, tiek ideologiškai) *imiaslavijos* tema 1920 m. susilaukia Rusijos mąstytojų dėmesio. Galbūt keletas Fiodoro Stepuno (Федор Степун) pastebėjimų leis mums kažką išsiaiškinti ir atskleis ryšį tarp rusiškojo bolševizmo ir *imiaslavijos*?

Imiaslavijai labai svarbi magijos, žodžio ir vardo magiškumo tema. 1909 m. likus keleriems metams iki „atoniškųjų neramumų“ (афонской смуты), kai *imiaslavije* transformavosi į religinę srovę, P. A. Florenskis parengė ir publikavo pranešimą *Bendražmogiškosios idealizmo šaknys* (Общечеловеческие корни идеализма). Florenskis įrodinėjo, kad bet kokioje religinėje doktrinoje, kol ji gyvybinga ir veikia plačiąsias mases, glūdi maginis pagrindas, pasireiškiantis tuo, jog žodžiui priskiriama neįtikėtina dvasinė energija. Jis rašė: „Kerėtojo, stebukladario žodis pats savaime yra galingas, skaldantis uolas, judinantis kalnus, išleidžiantis mėnulį į žemę, valdantis debesis, keičiantis žmonių santykius, visagalis. <...> Kerėtojo žodis stipresnis už vandenį, sunkesnis už auksą, aukščiau kalnų, stipresnis už geležį ir karštesnis už altoriaus akmenį. <...> Amžinas užkeikimas – pasaulio likimas, pasaulio *dalia*. Na ir kas gi yra *dalia*, jeigu ne nuosprendis,

jeigu ne ištara, jeigu ne žodis, jeigu ne užkeikimas? <...> Kerėtojo žodis amžinas. Jis (žodis) – kūnas. Todėl jis visada yra vardas. Veiksmo magija yra žodžių magija; žodžių magija – vardų magija“.

Florenskis rašė apie ikikrikščionišką maginę sąmonės struktūrą, akcentavo, kad Rusijoje krikščionybė glaudžiai susipynusi su magija, suvokiama kaip tam tikra magijos rūšis. Rusiškas magiškumas bolševikams ir pasitarnavo tam tikru atspirties tašku. Jau vien žodis „bolševikai“, atsitiktinai atsiradęs ir neįtikėtina puikiai panaudotas kovoje su oponentais: bolševikai – tie, kurių daugiau, kurie „daugiau“ protingi ir „daugiau“ galingi. Tą pastebi ir Andrėjus Siniavskis (Андрей Синявский). Jis taip pat užsiminė apie žodį „sovietai“ (tarybos). Žodis „sovietai“ suvokiamas kaip kažkas savaime suprantama, kaip įprastas bendruomeniškumas, kaip tam tikra pagalba. Taip šis žodis vartotas ir bolševikų, nors „tarybos“ – diktatūros organas.

Leninas rėmėsi lozungais, keisdamas juos pagal politinę situaciją. Šiuo atveju lozungai yra ne kas kita, kaip užkerėjimai, užkalbėjimai: „Tebūnie!“ (Да будет!). Beje, Lenino pasisakymai veikia kaip užkeikimai. Garsioji formulė: „Markso mokymas visagalis todėl, kad teisingas“. Logiškai toks teiginys neturi turinio, tai – tautologija. Bet užkeikiantis, veikiantis kaip užkalbėjimas – pilnas galios. Liaudžiai pastarieji teiginiai skambėjo visiškai įtikinamai, mat frazėje yra pranešimo paaiškinimas „todėl, kad“. Toks paaiškinimas nieko nepaaiškina. Jis ir neturi nieko paaiškinti, jo paskirtis – maginis veiksmas: „Tebūnie!“ (Да будет!). „Klausydamasis pirmųjų Lenino kalbų, – prisimena Stepunas, – aš nesuprasdavau: jis kalbėdavo neįtikėtina įtikinamai, bet ir neįtikėtina beprasmiškai. <...> Nušiurusi barzdelė – svarbiausia stilistinė Lenino mąstymo stiliaus ir retorikos detalė. Nušiurusi barzdelė siejo Leniną ne tik su autentišku „mužikiškumu“, bet ir su autentišku liaudiškumu“. O autentiškas liaudiškumas, kaip parodė Florenskis, rėmėsi dvitikyste: viena vertus, tikėjimu burtininkais, žiniuonimis, kita vertus – apeigų ir liturgijos magija.

Rusijoje įvyko neįtikėtinas dalykas. Liaudis, neprarasdama „savojo religiškumo stiliaus“, tai yra fanatizmo ir „dvitikystės“ ritualo ir magijos dermės, staiga pakeitė tikėjimo „vektorių“, tiksliau, atsisakė

krikščionybės. Liko ištikimo pirmykštei magijai, kurią atrado bolševikų dekretuose. Liaudis ėmė tikėti bolševikais – ateistais. Galbūt todėl, kaip rašo Stepunas, „rusų revoliucijos savitumas kykla iš religinės stilistikos ir bedievystės dermės“.

TULEIKYTĖ JULIJA

Vilniaus universitetas

Ranka (ne)pasiekiamas Kitas takiojoje modernybėje

Šiame pranešime pristatomoje Zygmunto Baumano koncepcijoje reiškiny „takioji modernybė“ (išstūmęs anksčiau jo vartotą terminą „postmodernizmas“), aptinkamas globalizacijos ir individualizacijos sąlygotoje socialinėje tikrovėje, pasižymi takiomis charakteristikomis. Naudojant technologijas, sumažėjus atstumų įveikimo laikui ir pastariesiems susitraukus iki „ranka pasiekiamų“ fizinių bei virtualių dydžių, erdvė tampa išmatuojama transporto priemonės ar elektroninės žinutės greičiu, „arti“ ir „toli“ paaiškėja besančios pirmiausia ne fizinės, o socialinės charakteristikos, o laikas tampa puantilistinis, taškinis (M. Maffesolio ir N. Aubert terminai). Egzistencinėje struktūroje, kuriai Baumanas skiria „vartotojų visuomenės“ pavadinimą, pasitenkinimas ilgalaikio saugumo pažadu išstumiamas greitai ateinančio, ilgai netrunkančio malonumo, kurio patenkinimas skubriai veda link kito malonumo, patyrimo, o žmonių santykiai perdirbami pagal santykių tarp vartotojų ir jų vartojimo objektų modelį ir panašumą.

Atrodytų, pasauliui susitraukus iki gaublio dydžio, nudildžius priešpriešas tarp „arti“ ir „toli“, „čia“ ir „ten“, „vidaus“ ir „išorės“ bei ištirpdžius skirtį tarp prijaukinto ir neprijaukinto, savo ir svetimo, Kitas galėtų tapti ranka pasiekiamas.

Visgi Baumanas pastebi, jog nepaisant vartotojų visuomenėje atsiradusio simbolinės, vartotojiškos laisvės reiškinio, leidžiančio laisvai pasireikšti ligtol neregėtu mastu, takiojoje modernybėje atsiranda

„nauja globali tinkama“, persmelkianti individualizuotą „takųjį gyvenimą“ baimės, nerimo, nesaugumo, neužtikrintumo ir egzistencinio netikrumo jausmais. Puantilizuoti subjektai tampa „skaičių bendruomene“ ir yra traktuojami kaip nebylūs, instrumentiški objektai, o ne dialogiški, besikreipiantys subjektai, dėl ko atsiranda įsišaknijęs įtarumas Kitam, tapęs žmogiškosios interakcijos tokiajame gyvenime *conditiosinequanon*, bei pašalinis to efektas – daugybės socialinių įgūdžių praradimas ir adiaforizacija kaip neįtraukiamas kitybei.

Smarkiai aptirpus dichotomijoms tarp subjekto ir objekto, prasmingo pranešimo ir foninio triukšmo, prekės ir vartotojo, tikrųjų poreikių ir svetimos galios, laisvės ir priklausomybės, viešumo ir privatumo, homogenizacijos ir heterogenizacijos, lygybės ir hierarchijos, egzistencinio rūpesčio ir vartotojiško rūpesčio, galimybės rinktis ir nerealizuotų galimybių kapinių, išsiskiria vartotojiškoji ir nevartotojiškoji realybės. Modifikuojasi žmonių tarpusavio santykiai, visuomenėje didėja poliarizacija ir socialinė atskirtis, ir Kitas tampa nebe sąmoningo pasirinkimo, o takaus gyvenimo inercijos būdu sunkiai pasiekiamas ranka, kuri, kita vertus, lengvai įveikia žemės rutulio perskyras, surinkusi telefono numerį ar spustelėjusi keletą kartų kompiuterio pelės klavišą.

Tačiau ar šiame Baumano piešiamame tokiosios modernybės visuomenės vaizdinyje pavyktų išvelgti *baudrillardiško* pesimizmo gaidą, konstatuojančią nebegrižtamą tikrovės ir Kito praradimo procesą?

O galbūt Baumano koncepcijoje aptinkami *leviniški* dialogo filosofijos motyvai visgi leidžia aptikti Kitą tokiojoje modernybėje daug pasiekiamesnį nei anksčiau?

KALBOS GALIMYBĖS IR RIBOS

VAICEKAUSKIENĖ LORETA

Lietuvių kalbos institutas

Kalbos sampratos šiuolaikinėje kalbotyroje: nėra ko bijoti, yra ką veikti

Pranešimu norima supažindinti su požiūriu į kalbą raida šiuolaikinėje kalbotyroje. Primenama apie struktūrinę ir funkcinę kalbos sampratą, bendruomenės ir individo lygmenis, laiko ir erdvės svarbą apibrėžiant kalbą, kiek ilgiau apsistojama ties galios aspektu, esminiu suprasti, kodėl kalba yra variantiška ir kaip ji funkcionuoja. Daugiausia laiko skiriama pastarųjų dešimtmečių sociolingvistinei kalbos ir tapatybės, žaidimo su kalbos ištekliais interpretacijoms, kurias paskatino globalizacijos, urbanizacijos, informacinių ir komunikacinių technologijų plėtros studijos.

Apie šiuolaikinio pasaulio transformacijas šiandien kalbama tiek daug, kad darosi nebeapatogu minėti. Vis dėlto žmonių mobilumas (kaip teigiama, didesnis nei per visą žmonijos istoriją per porą dešimtmečių gyvenamąją vietą pakeitusių žmonių skaičius) ir sukurtos naujos galimybės komunikuoti suformavo iki šiol nepažinto kompleksškumo visuomenės tipą. Neilgai trukus paaiškėjo, kad norint paaiškinti, kaip tokioje visuomenėje funkcionuoja kalba, senųjų instrumentų nebepakanka. Natūralu, kad kalbotyros mokslui teko atsiverti konceptualiems pokyčiams – papildyti kalbos reiškinių įvardijimus naujais priešdėliais ir kategorijomis. Tokia mokslo raida visiškai suprantama, bet ne mažiau nuostabi tyrėjui – juk mes esame istorinio virsmo moksle liudytojai!

Teorijos iliustruojamos lietuviškų tyrimų pavyzdžiais; kad nebūtų nuobodu, dalyviams pateikiama užduočių.

LITERATŪRA

Blommaert J., 2010, *The sociolinguistics of Globalization*, ser. *Cambridge Approaches to Language Contact*, Cambridge University Press.

Johnson S., Tommaso M. M., 2010, *Language ideologies and media discourse: texts, practices, politics*. Continuum.

Jørgensen J. N., Karrebæk M. S., Madsen L. M. & Møller J. S., (2011), Polylinguaging in Superdiversity. In *Diversities*, 13 (2), 23–38.

Maher J., C. 2010, Metrolanguages. In *The Handbook of Language and Globalization* (ed. N. Coupland), Wiley-Blackwell, Oxford, UK, 576–591.

Spitzmüller J., 2007, Staking the claims of identity: purism, linguistics and the media in post-1990 Germany, in: *Journal of Sociolinguistics*, 11(2), 261–85.

Ir kiti.

ČIČIRKAITĖ RAMUNĖ

Lietuvių kalbos institutas

Ar turime baimintis žurnalistų tarties pokyčių?

Tvirtinimas, kad žiniasklaidos vartojama kalba tiesiogiai veikia mūsų – televizijos žiūrovų ir radijo klausytojų – kalbą, gali būti tik vienas iš daugelio kalbos mitų (Chambers 1998), tačiau žiniasklaidos kalba gali daryti įtaką mūsų kalbinėms nuostatoms, o besikeičiančios nuostatos gali skatinti ir kalbinio elgesio, ir kalbinio kodo parinkimo, ir sporadinius ar sisteminius pačios kalbos pokyčius (plg. Trudgill 1986; Milroy & Milroy 1999; Kerswill 2003 ir kt.). Siekiant, kad viešojoje ir oficialiojoje vartosenoje įsitvirtintų idealioji bendrinė kalba (bk), būtų formuojamos teigiamos nuostatos šios kalbos atmainos atžvilgiu, į žurnalistų kalbą lietuvių kalbotyroje dažnai žvelgiama kaip į norminamojo reguliavimo objektą, piktinamasi ir apgailestaujama, kad žiniasklaidos kalba vis prastėja.

Mūsų kalbos normintojai teigia, kad vienas iš labiausiai lietuvių bendrinės tarties sistemą žeidžiančių ir jau kuris laikas plintančių reiškinių – nykstanti trumpųjų ir ilgųjų balsių opozicija tiek nekir-

čiuotuose, tiek ir kirčiuotuose skiemenyse. Šio reiškinių apraiškų pastebima ir sakytinėje žiniasklaidoje (Pupkis 1999, 2007; Kačiuškienė, Kruopienė 2008; Kavaliauskas, Šmitas 2010).

Mano tyrimo tikslas – retrospektyviai išanalizuoti, kaip skirtingais žiniasklaidos raidos etapais – sovietmečiu (1960–1987), pereinamuoju (1988–1992) ir komerciniu (1993–2011) laikotarpiais – kito viena šio reiškinių pusė – polinkis ilginti kirčiuotus trumpuosius balsius. Tiriamąją medžiagą sudaro informacinių laidų rengėjų – diktorių, žinių vedėjų, korespondentų ir kt. profesionalių kalbėtojų – kalba (iš viso 116 informantų).

Atlikus tyrimą, nustatyta, kad, nors kalbos norminimo ideologijos žurnalistų kalbos atžvilgiu menkai tepasikeitė, kalbos poslinkių esama. Visuomenei demokratėjant, prie idealiosios bk artėja ir informacinių laidų rengėjų kalba: sovietmečiu kirčiuotų ilgiamųjų balsių aptinkama daugiausiai, 1993–2011 m. laikotarpiu – mažiausiai. Tai pasakytina tiek apie vyrų, tiek apie moterų kalbą. Be to, nuo 2000 m. randasi gerokai daugiau informacinių laidų rengėjų, kurie kirčiuotoje pozicijoje esančių trumpųjų balsių išvis nelinkę ilginti.

LITERATŪRA

Chambers J., 1998, TV makes people sound the same. In L. Bauer and P. Trudgill (eds.). *Language Myths*. New York: Penguin, 123–131.

Kavaliauskas V., Šmitas A., 2010, Būdingosios televizijos žurnalistų tarties klaidos. *Žmogus ir žodis* 1, 28–34.

Kerswill P., 2003, Dialect levelling and geographical diffusion in British English. In D. Britain and J. Cheshire (eds.) *Social Dialectology. In honour of Peter Trudgill*. Amsterdam: Benjamins, 223–243.

Kruopienė I., Kačiuškienė G., 2008, Ilgųjų ir trumpųjų balsių realizavimas sakininės žiniasklaidos darbuotojų kalboje. *Žmogus ir žodis* 10, 38–42.

Trudgill P., 1986, *Dialects in Contact*. Oxford: Blackwell.

Milroy J., Milroy L., 2002, *Authority in Language. Investigating Standard English*. London and New York: Routledge.

Pupkis A., 1999, Ar turime prestižinę tartį? *Gimtoji kalba* 6, 1–7.

Pupkis A., 2007, 2007 metų Kalbos švaros dienos, http://www.flf.vu.lt/lkd/pdf/gk_straipsniai/gk_2007_11_3_11_ksd_pupkis.pdf (2012-08-15).

**Nenorminės kalbos kontrabandininkai:
televizijos žvaigždžių sociolingvistinės
kompetencijos tyrimas**

Misija reprezentuoti kalbos etaloną ir mokyti visuomenę norminės kalbos su radiju ir televizija yra siejama nuo pat šių žiniasklaidos priemonių atsiradimo Lietuvoje laikų. Jau beveik du dešimtmečius vartoti pavyzdinę bendrinę kalbą laidų vedėjus įpareigoja ir Lietuvių kalbos įstatymas. Nors šiandieninis radijas ir televizija Lietuvoje dirba jau iš esmės pakitusiomis sąlygomis, tebegalioja ideologinė nuostata, kad viešumoje, kaip ir prieš kelis dešimtmečius turi būti vartojama tik griežtai sunorminta bendrinė kalba. Dabartiniai populiarūs televizijos pokalbių laidų vedėjai yra nuolat kritikuojami dėl prastos kalbos (nenorminės tarties, kirčiavimo klaidų ir polinkio eteryje vartoti nekodifikuotą leksiką) ir kompetencijos trūkumo.

Pranešime pristatomas keturių populiarių pokalbių laidų vedėjų sociolingvistinės kompetencijos tyrimas, atliktas 2009–2011 m. laikotarpiu. Kalbėtojų gebėjimą vartoti ir interpretuoti kalbos formas pagal bendravimo situaciją ir komunikacijos kontekstą sociolingvistikos teorija nusako kaip sociolingvistinę (komunikacinę) kompetenciją. Konfliktas tarp oficialiai keliamų reikalavimų televizijos laidų vedėjų kalbai ir realios vartosenos pranešime nagrinėjamas keliant prielaidą, kad Lietuvoje, kaip ir visoje Europoje, įtakos kokybiniam radijo ir televizijos kalbos pokyčiams turėjo tiek pastarojo ketvirčio amžiaus socialinės ir politinės transformacijos, tiek naujas sakininės žiniasklaidos raidos etapas.

**Rusų kalbos
ir anglų kalbos socialinė vertė
Vilniaus jaunimo kalboje**

Vienas iš ryškiausių šiuolaikinių paauglių kalbos bruožų yra polilingvalumas, t. y. pačių įvairiausių kalbinių bruožų vartojimas siekiant tam tikrų (komunikacinių) tikslų. Ne išimtis ir Vilniaus paauglių kalba. Vienas iš šio tyrimo tikslų – parodyti, kokios užsienio kalbos yra vartojamos Vilniaus jaunuolių ir kokia socialinė vertė toms kalboms suteikiama.

Klaidinga manyti, kad visi paaugliai kalba vienodai. Paauglių kalbos skirtumus lemia priklausymas tam tikrai socialinei kategorijai. Paaugliams yra būdingos ne tik tradicinės socialinės kategorijos, pavyzdžiui, *vyras*, *moteris*, bet ir specifinės socialinės kategorijos, tokios kaip *blogiukai*, *moksliukės* ir pan. Kaip ir tradicinės socialinės kategorijos, taip ir specifinės jaunimo kategorijos skiriasi ne tik socialiai, bet ir kalbiškai.

Kadangi tyrimui svarbu ne tik paauglių kalbinė elgsena, bet ir socialinis gyvenimas, reikia ir metodo, kuris kartu būtų ir kalbinis, ir socialinis. Šiuos du kriterijus atitinka etnografinis metodas. Tyrimo medžiaga buvo kapiama tris savaites vienoje Vilniaus vidurinių mokyklų, renkant savanorių aštuntos klasės mokinių įrašus ir atliekant etnografinius stebėjimus.

Remiantis etnografinio tyrimo duomenimis ir mokinių autentiškos kalbos įrašais, buvo identifikuotos dvi Vilniaus paaugliams būdingos stiliaus grupės (angl. *style cluster*), kurias aš pavadinau *kietuoliai vaikinai* ir *aktyvistės merginos*.

Remiantis danų sociolingviste Pia Quist (2005, 2008), stilius yra suvokiamas plačiąja prasme, t. y. kaip įvairių tipų elementų rinkinys. Elementai, sudarantys stiliaus grupę, yra tiek kalbiniai (slengas, keiksmažodžiai, anglų, rusų kalbos žodžiai ir t. t.), tiek nekalbiniai (lytis,

drabužiai, laisvalaikio pomėgiai ir t. t.). Išskiriant stiliaus grupes, buvo žiūrima, kokie kalbiniai elementai jungiasi su nekalbiniais elementais.

Kietuolių vaikinių stiliaus grupei būdinga: prasti pažymiai, sporto būreliai, rusiški keiksmažodžiai, apskritai rusų kalbos žodžių gausa. *Aktyvisčių merginų* stiliaus grupei būdingi šie elementai: neblogi pažymiai, domėjimasis popmuzika, šokių būreliai, rusiški keiksmažodžiai, anglų kalbos žodžių gausa. Tyrimo rezultatai leidžia daryti prielaidą, kad rusų kalba būdinga „kietai“ kalbai ir yra vartojama, norint demonstruoti jėgą, galią ir vyriškumą, o anglų kalba yra būdinga moderniai merginai, kuri domisi popkultūra.

LITERATŪRA

Quist, P., 2008, Sociolinguistic approaches to multiethnolect: Language variety and stylistic practice. *International Journal of Bilingualism* 12 (1, 2), 43–61.

Quist, P., 2005, *Stilistiske praksisser i storbyens heterogene skole. En etnografisk og sociolinguistisk undersøgelse af sproglig variation*. Daktaro disertacija. København: Københavns Universitet.

BALTISTIKOS AKTUALUMAS IR NEIŠSEMIAMUMAS

BALSYS RIMANTAS

Klaipėdos universitetas

Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai: vertimų ir vertinimų problemos

Profesoriaus Norberto Vėliaus rūpesčiu XX a. pabaigoje buvo pradėtas leisti baltų religijos ir mitologijos šaltinių keturtomis (*Baltų religijos ir mitologijos šaltiniai. T. I. Sudarė Norbertas Vėlius. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla, 1996*). Ketvirtasis tomas skaitytojus pasiekė jau po profesoriaus mirties – 2005 metais. Į leidinį buvo stengtasi sudėti visų iki tol žinomų rašytinių šaltinių fragmentus (tekstai originalo ir lietuvių kalbomis), kurie teikia žinių apie senąją baltų tikybą, pridėti tokio pobūdžio veikalams reikalingą pagalbines medžiagas – komentarus, paaiškinimus, mitologemų rodykles, literatūros sąrašus ir kt.

Naudojantis šiuo fundamentaliu leidiniu mitologams iškyla bent dvi rimtos problemos. Pirmoji – iš naujo nustatyti šaltinio (arba atskiros šaltinio dalies) informacijos patikimumą (iki šiol vis dar diskutuojama dėl Ipatijaus metraščio, S. Grunau, J. Lasickio ir kitų perteikiamų aprašų autentiškumo). Antroji – iš naujo įvertinti, o esant reikalui ištaisyti ir paskelbti apie pasitaikančius vertimų riktus, kurie kartais gana esmingai iškreipia informaciją.

KALBOS IR LITEARŪROS SAŠAJOS

NASTOPKA KĘSTUTIS

Vilniaus universitetas

Semiotika ir kalbotyra

Šiuolaikinėje semiotikoje išsiskiria dvi konkuruojančios kryptys – europinė ir amerikietiškoji. Pirmosios pradininkas – Ferdinandas de Saussure'as numatė galimybę pritaikyti kalbinių ženklų analizę semasiologijai – mokslui, tiriančiam ženklų gyvavimą visuomenėje. Antrosios kūrėjas – Charles'as Sandersas Peirce'as siekė sukurti universalią ženklo teoriją, pagrįstą logine dedukcija. Peirce'o pasekėjai teigia, kad Saussure'as, laikydamas kalbotyrą bet kokių ženklų tyrimo pavyzdžiu, daro loginę *pars pro toto* klaidą. Europinės semiotikos puoselėtojai atkerta, kad amerikiečių siekis aiškinti ženklus remiantis daiktais, t. y. transponuoti natūraliųjų kalbų turimas reikšmes į nekalbinius reikšminius visetus yra „sumanymas, panašus į sapną“ (Algirdas Julius Greimas, *Struktūrinė semantika*).

Pradėjęs semiotinius tyrimus nuo lingvistinės semantikos Greimas rėmėsi Saussure'o, Hjelmslevo, Jakobsono teorinėmis nuostatomis ir dažnai vadindavo save tiesiog kalbininku. Bet nuo pat pradžių jis pabrėžė nekalbinę plotmę, kurioje vyksta reikšmės pagava, siedamas jos analizę su Merleau-Ponty išplėtota juslinio suvokimo teorija. Amerikietiškieji Paryžiaus mokyklos oponentai šių fenomenologinių nuostatų tarsi nepastebi.

Skirtingai nei Peirce'as ir Saussure'as, Greimas nelaiko ženklo pagrindiniu analizės objektu. Pasak jo, „kalba yra ne ženklų sistema, o reikšmės struktūrų junginys“. Jam rūpi kaip susidaro ženklai, taigi ir kalbinės formos, esančios šiapus ir anapus ženklų. Paryžiaus semiotikai praplečia kalbos (*langage*) sampratą išskirdami dvi semiotines makrosistemas – natūraliąją kalbą (*langue naturelle*) ir natūralųjį pasaulį (*monde naturel*). Pastaruoju terminu apibūdinamas prasminis

efektas, kurį sukelia subjekto (žmogaus) betarpiškas susitikimas su objektu (pasauliu). Natūralusis pasaulis kalba žmogui savo jutiminėmis formomis be natūraliosios kalbos tarpininkavimo.

Greimo Paryžiaus seminare, tyrinėjant ir verbalinius, ir neverbalinius reiškinius, semiotikos teorija buvo plėtojama bendromis įvairių sričių specialistų pastangomis.

Devintame pastarojo amžiaus dešimtmetyje Paryžiaus semiotikai ima domėtis, kaip skirtingos juslinės patirtys kuria skirtingus santykius tarp subjekto, objekto ir kitų subjektų. Pratęsdamą tradicines stabilų situacijų ir netolydžių procesų analizes, šiuolaikinė semiotika skiria daugiau dėmesio labilioms besikuriančioms formoms ir reikšmėms.

Analogiškai santykiai su kalbotyra apibūdina ir kitą europinės semiotikos atšaką – Tartu-Maskvos semiotikos mokyklą.

CIBARAUSKĖ VIRGINIJA

Vilniaus universitetas

Kultūrinė atmintis kaip problema: XX a. pabaigos lietuvių poezijos ypatumai

Periodas – XX a. pabaiga – pasirinktas neatsitiktinai: tuo metu Lietuvoje vyko visus visuomenės sluoksnius palietę pokyčiai: Dainuojanti revoliucija, Nepriklausomybės atkūrimas, itin aktualūs tapo santykio su sovietmečio palikimu, savosios tapatybės klausimai. Kalbant palyginimais, šalis sprendė krizinėse situacijose vis iš naujo iškylančią tapatybės dilemą.

Tradiciškai poetinės struktūros laikomos hermetiškomis, universaliomis, nurodančiomis į tam tikrą bėlaikę idėjų, pamatinių egzistencinių patirčių sferą. Perfrazuojant Viktoriją Daujotytę, lyrinė situacija – tai netikėtas suartėjimas su pasauliu, nuostaba, vidinis pragėjimas. XX a. pabaigoje Lietuvos poetai, ypač tuo metu jaunąja karta vadinti septintajame dešimtmetyje gimę rašytojai (Aidas Mar-

čėnas, Sigitas Parulskis, Eugenijus Ališanka ir kt.) poezijos autonomiją, savin nukreiptumą, poeto „asocialumą“ (poeto-tautos vedlio provaizdis XX a. dešimtame dešimtmetyje užleidžia vietą poeto-svetimo, išėivio pozicijai) laikė svarbiausiu savo kūrybą apibūdinančiu bruožu. Itin aktualus tapo savosios (poetinės) tapatybės klausimas, santykis su „poetiniais tėvais“ ir tradicijomis.

Pranešimo autorė teigia, kad autoriaus santykis su kalba, taigi – ir santykis su kalbine tradicija(-omis) plačiąja prasme yra jo santykio su gyvenimu bei gyvenamu pasauliu nevienareikšmė interpretacija. Pakitęs poeto statusas ir aktyvi šio pokyčio refleksija, įtemptas santykis su kultūrine tradicija (dekonstruojami pamatiniai krikščioniškomis ir žemdirbiškomis vertybėmis grindžiami kultūriniai modeliai), vyraujančių poezijos žanrų, tokių kaip išpažintinis, gamtos, meilės eilėraštis etc. dekonstrukcija – pagrindinės XX a. pab.–XXI a. pr. poetinės tendencijos, kurių interpretacijai šis pranešimas ir bus skirtas.

GAILIŪTĖ GABRIELĖ

Vilniaus universitetas

Nenorminės kalbos baimė: pastabos iš grožinės literatūros vertimo patirties

Pranešimo tikslas nėra užimti vieną ar kitą kategorišką poziciją lietuvių kalbos valstybinės priežiūros ir norminimo atžvilgiu, o tik, pasiremiant konkrečiais pavyzdžiais ir profesine grožinės literatūros vertimo patirtimi, pasvarstyti, kuo tas norminimas pagrįstas ir kiek jis padeda ar trukdo dirbti kalbos profesionalams.

Darbas su redaktoriais grožinės literatūros vertėjams yra būtinas ir dažniausiai labai pageidaujamas. Tačiau nuolat kyla problemų, kai kuri nors pusė, užuot nuosekliai ir argumentuotai diskutavusi, kaip tiksliau ar gražiau suformuluoti vieną ar kitą originalo mintį, kaip neginčijamo argumento griebiasi Valstybinės lietuvių kalbos komisijos (toliau VLKK) nutarimų.

Pranešime pateikiami konkretūs tokių nutarimų pavyzdžiai konkrečių verstinių rankraščių kontekste ir svarstoma, ar tikrai tie nutarimai pajėgūs aprėpti tokius subtilius ir ekstremalius kalbos vartojimo atvejus, kaip grožinės literatūros tekstai, ir ar nutarimai yra pagrįsti kuo nors daugiau negu VLKK autoritetu. Vėliau pamėginama įžvelgti kokią nors bendrą atskirų norminimo atvejų ašį ir pastebima, kad lietuvių kalbos norminimas iš esmės yra ne tiek lingvistinis, kiek politinis, mat jame glūdi dvi visai ne kalbinės baimės: svetimoms ir perkeltinėms prasmėms. Kadangi verstinės knygos visada yra svetimoms, o grožinė literatūra neišvengiamai metaforiška, tariama, kad lietuvių kalbos norminimas – bent toks, koks yra dabar – niekaip negali derėti su grožinės literatūros vertimais apskritai. Todėl galiausiai mėginama ieškoti teisėtos verstinių grožinių tekstų vietos lietuvių kalbos normose ar už jų ribų.

